

Research Paper

प्रादेशिक भूगोल या घटकांच्या अध्ययनात येणा-या
अडचणीचा शोध व उपाय

डॉ. सुहास गजानन जोशी

भूगोल विभाग

विद्यार्थिनी सभेचे कला शास्त्र वाणिज्य महाविद्यालय
साकीरोड धुळे

प्रस्तावना :-

भूगोलाचा अभ्यास करत असतांना खगोल शास्त्र प्राकृतिक भूगोल प्रादेशिक भूगोल प्रात्यक्षिक भूगोल मानवी भूगोल वैद्यकीय भूगोल इ. शाखांच्या अभ्यासातून केला जातो. यापैकी प्रादेशिक भूगोल भूगोल विषयाच्या अभ्यासातून मानव निर्सर्ग यांच्या परस्पर संबंधाची जाणीव व्हावी अशी अपेक्षा आहे. विद्यार्थ्यांना जगातील नैसर्गिक प्रदेश तेथील भौगोलिक घडामोडी प्राणी वनस्पती खनीजे मानवी जीवन इ. माहिती व्हावी यासाठी प्रादेशिक भूगोल विषयातील काही देश माध्यमिक स्तरावर अभ्यासक्रमात ठेवले. इ. ७वी च्या विद्यार्थ्यांना ह्या देशाची माहिती प्राप्त करतांना समस्या निर्माण होतात. त्यांचा शोध घेणे व उपाय योजनांचा परिणामकता अभ्यासण्याचा प्रयत्न संशोधकाने केला आहे.

चित्र नकाशे प्रतीकृती यांचा वापर अध्यापन करतांना केल्यास प्रादेशिक भूगोलातील घटक विद्यार्थ्यांना सहज शकतील त्यासाठी बाझील देशाचा अभ्यास उपचारात्मक पध्दतीने निवडक विद्यार्थ्यांना प्राप्त करून दिला व त्याची पूर्व व उत्तर चाचणी घेवून प्रतीसादात्मक सांख्यिकीय माहिती प्राप्त केली. टक्केवारीच्या साहाय्याने निष्कर्ष काढण्याचा प्रयत्न केला. सुरुवातीला विद्यार्थ्यांच्या मनात गोंधळ होता परंतु नंतर योग्य उपचारात्मक कृती केल्याने निम्मे विद्यार्थ्यांना योग्य प्रकारे घटक आकलन होण्यास मदत झाली.

प्रास्ताविक -

ग्रॅगरापहट ह्याचा अर्थ ग्रॅ म्हणजे पृथ्वी व ग्रापहट म्हणजे वर्णन शब्दः विचार करिता पृथ्वीचा अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे भूगोल हा अभ्यास करतांना खगोलशास्त्राची माहिती प्राकृतिक माहिती प्रात्यक्षिक माहिती निरीक्षणात्मक माहिती यातून या विषयाच्या विविध शाखा तयार झाल्यात. उदा. खगोलीय भूगोल प्राकृतिक भूगोल प्रात्यक्षिक भूगोल प्रादेशिक भूगोल मानवी भूगोल वैद्यकीय भूगोल इ.

प्रादेशिक भूगोल विषयाच्या अभ्यासातून मानव निर्सर्ग यांच्या परस्पर संबंधाची जाणीव व्हावी अशी अपेक्षा आहे. मानव आपले जाणीव सुखी व समृद्ध करण्यासाठी आपली बुद्धिमत्ता प्रयत्न कौशल्य याद्वारे निसर्गात बदल घडवून आणतो. पण वादळ पूर भूकंप या सारख्या नैसर्गिक घटना प्रदेशातील मानवी जीवन उध्वस्त करतात. अशा नैसर्गिक आपत्तीवर मात निर्माण करण्यासाठी जिद्द निर्माण होते हा भूगोल अभ्यासाचा हेतू आहे. त्यामुळे मुलांना विविध प्रदेशातील भौगोलिक घडामोडीची कल्पना यावा यासाठी अभ्यासक्रमात हा विषय ठेवण्यात आला.

संशोधनाची गरज :

विद्यार्थ्यांना सर्व विषयात सारखीच आवड असतेच असे नाही. भूगोलातील काही विभागात आवड असते तर काही विभागातील विषय घटक आवडत नाही. प्रादेशिक भूगोल या विभागात नायजेरिया ईजिप्त दक्षिण आफ्रिका बाझील ऑस्ट्रेलिया या देशातील प्राकृतिक घटक व मानवी जीवन यांचा परस्पर संबंधाचा अभ्यास विद्यार्थ्यांनी करणे महत्त्वाचे आहे. यामुळे विद्यार्थ्यांनी विविध देशांची माहिती लक्षात येणार आहे परंतु अध्ययन करत असतांना प्रत्येक देशातील लोकजीवन कसे यात विद्यार्थी गोंधळात पडतात या समस्येवर निर्माण होणाऱ्या शैक्षणिक अडचणी सोडविण्यासाठी यावर संशोधन करणे गरजेचे आहे.

व्याप्ती व मर्यादा :

१ राजीव गांधी माध्यमिक विद्यालय धुळे येथील ७वीच्या वर्गापूरती व्याप्ती असेल
२ हे संशोधन फक्त प्रादेशिक भूगोलाच्या अध्ययनात येणाऱ्या अडचणीचा शोध घेणे यासाठीच मर्यादित

आहे

३ या संशोधनाची व्याप्ती २००९ ते २०१० या वर्षांतकीच मर्यादित आहे.

उद्दिष्टे :

१ भूगोल विषयातील प्रादेशिक भूगोल या घटकाच्या अध्ययनात अडचणी येणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा शोध घेणे

२ प्रादेशिक भूगोल या घटकाच्या अध्ययनात अडचणी येणाऱ्या कारणे शोधणे

३ प्रादेशिक भूगोलातील अडचणी कमी करण्यासाठी उपक्रम राबविणे

४ प्रादेशिक भूगोलातील अध्ययनातील अडचणीवर राबविलेल्या उपक्रमाची परिणामकारकता अभ्यासणे

परिष्कारण :

१ विद्यार्थ्यांना वेगवेगळ्या देशांचे लोकजीवन लक्षात येत नाही म्हणून त्या लोकाजीवनातील असणाऱ्या गोष्टी चित्राद्वारे लक्षात आणून देणे

२ विद्यार्थ्यांना देशाची प्राकृतिक रचना कथन पद्धतीने शिकविल्याने लक्षात येत नाही त्यासाठी जर नकाशाचा वापर केला तर तो भाग समजण्यास सोपा वाटेल

संशोधन पद्धती व साधने :

संशोधनाच्या सर्वेक्षण ऐतिहासिक व प्रायोगिक पद्धती आहेत संशोधकाने प्रायोगिक पद्धतीचा वापर केला

माहिती संकलीत करित असतांना विद्यार्थ्यांच्या प्रादेशिक भूगोलाच्या अध्ययनात येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेण्यासाठी सुरुवातीस प्रादेशिक भूगोल या घटकातील बाझील हा देश निवडून त्यावर एक पूर्व चाचणी तयार केली व ती विद्यार्थ्यांना सोडविण्यास दिली त्या पूर्व चाचणीची नोंद पडताळा सूचीत केली या पडताळा सूचीत विद्यार्थ्यांना प्रादेशिक भूगोलात येणाऱ्या अडचणी लक्षात घेऊन त्यावर उपक्रम राबविले व पुन्हा उत्तर प्रकारे माहिती संकलनासाठी चाचणी व पडताळा सूची या साधनाचा वापर केला

माहितीचे विश्लेषण :

संख्याशास्त्रीय माहिती प्राप्त करण्यासाठी व त्यांच्या संकलनासाठी राजीव गांधी माध्यमिक विद्यालय धुळे येथील ७वीच्या वर्गातील एकूण २५ विद्यार्थ्यांपैकी ९ विद्यार्थ्यांची नमुना निवड केली सदर संशोधनासाठी उद्दिष्टाला पूर ठरणारा विद्यार्थ्यांची निवडकेल्याने सहेतूक नमुना निवड पद्धतीचा वापर केला

पूर्व चाचणी घेतली त्याद्वारे विद्यार्थ्यांचा कुठे गोंधळ होतो ह्याची माहिती प्राप्त झाली नंतर त्यांच्यावर विशिष्ट उपचारात्मक कार्यवाही केली वनस्पती प्राणी पेहराव उत्सव इ. माहिती चित्राच्या साहाय्याने दाखविली तसेच प्राकृतिक रचना रस्ते लोहमार्ग शिकवितांना नकाशांच्या साहाय्याने स्पष्ट केले व नंतर परत चाचणी

देण्यात आली त्यास उत्तर चाचणी असे नाव देण्यात आले व दोन्ही चाचणीतील प्रतिसादाची संख्यात्मक माहिती प्राप्त झाली

पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणी माहिती संकलित दर्शविणारे तक्ता

अ. क्र.	प्रश्न	पूर्व चाचणी		उत्तर चाचणी	
		होय	नाही	होय	नाही
1	वाझीलचे क्षेत्रफळ सांगता येते का ?	00	09	04	05
2	वाझीलच्या पठाराची उंची सांगता येते का ?	01	08	08	01
3	प्राकृतिक भाग सांगता येतो का ?	01	08	06	03
4	हवामानाचे वर्णन करता येतो का ?	00	09	05	04
5	लोकजीवन सांगता येते का ?	00	09	06	03
6	व्यापारातील माहिती देता का ?	00	09	03	06
7	वाझील मधील पर्यटन व्यवसाय माहिती आहे का ?	01	08	05	04
8	महत्त्वाच्या शहरांची नावे सांगता येतात का ?	02	07	06	03
9	शहरांचे महत्त्व सांगता येते का ?	00	09	04	03
10	वाझील मधील व्यवसाय सांगता येतात का ?	01	08	06	03
11	वाझील मधील वनस्पतीचे नावे सांगतो का ?	02	07	06	03
12	वाझील मधील प्राण्यांची नावे सांगतो का ?	03	06	08	01
13	वाझील मधील खनिजांची नावे सांगतो का ?	01	08	05	04
14	वाझील मधील लोह मार्गाचे नाव सांगतो का ?	00	09	03	06
15	वाझील मधील उलवाचे नाव सांगतो का ?	00	09	04	05

निष्कर्ष :

संशोधनासाठी घेतलेला विषय व त्याला अनुसरून ठरविलेले उद्दिष्टे व त्यांची परिणामकता अभ्यासासाठी विद्यार्थ्यांची पूर्वचाचणी व उत्तर चाचणी घेतल्यानंतर खालील निष्कर्ष दिसून आले

विद्यार्थ्यांना वाझील या घटकावर पूर्वचाचणी दिली असता १०० विद्यार्थ्यांना समस्या निर्माण झाली त्यामुळे ते अचूक उत्तर देऊ शकले नाही योग्य उपाययोजना केल्यावर ४४ . ४४८ विद्यार्थ्यांची ही अडचण कमी झाली प्राकृतिक भागांची माहिती ८९८ विद्यार्थ्यांना सांगता आला नाही परंतु नकाशाच्या साहाय्याने स्पष्ट केल्यावर ६९ . ७८ विद्यार्थ्यांना ही अडचण कमी झाली. तसेच १००८ विद्यार्थ्यांना हवामानाचे वर्णन करत येत नाही परंतु उपपयोजना केल्यावर ५६८ विद्यार्थ्यांची ही अडचण दूर झाली पर्यटन व्यवसाय ८८८ विद्यार्थ्यांना समजला नाही परंतु उपपयोजना केल्यावर ४६८ विद्यार्थ्यांना ही अडचण कमी झाली महत्त्वाच्या बंदराची नावे ६६ . ६६८ विद्यार्थ्यांनी सांगितली वाझील मधील शहराचे महत्त्व ४५८ विद्यार्थ्यांनी सांगितली लोकजीवनाची माहिती ६६ . ६६८ विद्यार्थ्यांनी सांगितली मांडलेल्या परीकल्पना ह्या योग्य असून त्यांच्या विद्यार्थ्यांना सकारात्मक शैक्षणिक बदल घडवून आणता येतो व विद्यार्थ्यांची अध्ययन प्रक्रीया सहज घडून विद्यार्थ्यांच्या प्रादेशिक भुगोल अभ्यासाताना निर्माण होणाऱ्या शैक्षणिक समस्या कमी करता येतात

शिफारशी :

संशोधनात आलेल्या निष्कर्षावरून पुढील शिफारशी सुचविल्या

१ विद्यार्थ्यांना प्रादेशिक भुगोलातील देशामधील प्राकृतिक भागा विषयी माहिती समजत नाही म्हणून समजत नाही म्हणून शिक्षकांनी नकाशाद्वारे प्राकृतिक भाग स्पष्ट करावा

२ विद्यार्थ्यांना हवामानाविषयी माहिती सांगतांना नकाशाचा वापर करावा

३ विद्यार्थ्यांना वनस्पती प्राणी रस्ते लोहमार्ग यांच्या प्रतिकृती तयार करून तसेच हे मद्दे चित्र तक्त्याद्वारे स्पष्ट करण्यात यावे

४ विद्यार्थ्यांना लोकजीवनाविषयी माहिती सांगण्यासाठी वेगवेगळी चित्रे तयार करण्यात यावे

संशोधनाची उपयोजिता :

शालेय जीवनात भूगोलाचे अध्ययन अध्यापन करत असतांना शिक्षकांसमोर समस्या उद्भवतात या समस्येच्या निराकरणासाठी या संशोधनातून निश्चित अशी दिशा नक्की मिळेल या संशोधनाची विद्यार्थ्यांवरोवर शिक्षकांनाही उपयुक्तता आहे प्रादेशिक भूगोलातील एक दोन घटक या पद्धतीने अध्ययन अध्यापन केल्यास पुढील इतर घटक स्वयम अध्ययनातूनही विद्यार्थी सहजपणे प्राप्त करेल व त्यातून विद्यार्थ्यांना प्रादेशिक भूगोलात गोडी निर्माण होवून जगातील इतर देशाची माहिती प्राप्त होईल

भविष्यातील संशोधनासाठी विषय :

१ भूगोलातील प्रात्याक्षीक कामात होणाऱ्या अडचणी शोध व उपाय योजना

२ खगोलशास्त्रीय घडामोडीचा अभ्यास करतांना निर्माण होणाऱ्या

समस्याचा अभ्यास

संदर्भ सूची :

- १ प्रा. एच. डोंडोडे प्रा. गु. प. जगताप अरे डिसूजा " जगाचा भूगोल" महाराष्ट्र राज्य पाठ्य पुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम मंडळ पुणे " शैक्षणिक संशोधन पद्धती" नूतन प्रकाशन पुणे
- २ डॉ. ना. के. उपासनी " शैक्षणिक संशोधन साधन महाराष्ट्र राज्य पाठ्य पुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम मंडळ पुणे "शिक्षणातील संशोधन" नूतन प्रकाशन पुणे
- ३ प्रा. पंडित वन्सीविहारी "शिक्षणातील संशोधन" नूतन प्रकाशन पुणे
- ४ प्रा. कदम चा. प " शैक्षणिक संख्याशास्त्र" नूतन प्रकाशन पुणे